

trian Empire in 1774 major means of turning down to Catholicism were: construction of catholic churches, formation of Roman and Catholic Church parishes, as well as power limitations of the Christian Orthodox Church.

Key terms: denomination, Catholicism, Orthodoxy, expansion, monasteries, parishes.

Іван Козій,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і культури
Львівської комерційної академії*

ЦЕРКВА ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Проаналізована роль Церкви у процесі формування українського націоналізму початку XX ст. (на прикладі творчості єпископа Г.Хомишина).

Ключові слова: Церква, духовенство, націоналізм.

Початок XX ст. у вітчизняній історії характеризувався низкою як позитивних, так і негативних подій, які істотно вплинули на формування подальших векторів розвитку країни в різноманітних площинах. Стосовно гуманітарної площини потрібно зазначити, що і тут мала місце певна конфронтація в поглядах (практично на всіх рівнях її розгортання), яка пояснювалася, очевидно, спробою насадити новий, інший світогляд (мова про радянську ідеологію). Відтак однозначно охарактеризувати цей процес досить важко, але тим не менше можемо помітити деякі стійкі тенденційні моменти. Зокрема в Західній Україні того часу простежується радше прозахідна, ніж просхідна орієнтація. Така векторальна спрямованість зумовлювалася впливом багатьох факторів, найголовнішим з яких, мабуть, є внутрішнє несприйняття нав'язуваної українцям ідеології. На авансцені такого протистояння ідеологій були представники інтелігенції, які усіма доступними їм методами намагалися зупинити планомірний наступ радянської тоталітаристської ідеології.

Зважаючи на недостатню розробленість цієї проблематики (нею різною мірою займалися такі науковці, як М.Олексюк, В.Мазур, М.Кашуба, І.Мірчук) в історії української філософії та культури, її цілком можна вважати актуальною.

Мета статті — проаналізувати роль стрижневих ідеологічних засад Церкви в процесі формування українського націоналізму початку XX ст. на прикладі праці єпископа Г.Хомишина під назвою «Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу». У ній ми знаходимо багато цікавих, часом зовсім незвичних думок про проблеми українського націоналізму та перспективи його подальшого розвитку. У передмові до своєї праці автор пише: «В шістьдесятьшестому році мого життя, на порозі старости, по довгому і дуже гіркому досвіді, опертому на кількадесятьлітній праці між моїм українським народом, почуваюся до обов'язку перед Богом і моєю совістю подати до публічного відома провідній верстві свого народу вислід того, що я передумав не через один

день, не через один тиждень, або місяць, або й рік, але літ десятками» [1, с. 3]. Він передовсім звертається до представників української інтелігенції — провідної верстви суспільства та носія головних культурних імперативів існування нації. Далі церковнослужитель зауважує, що свідомий того, що багато його тез можуть не сприйнятися або взагалі здатися ворожими чи антиукраїнськими. «Та маю в Бозі надію, – зазначає він, – що мої думки таки колись приймуться у нас і що настане час, коли наш інтелігентний загаль буде дивуватися, кажучи: «І як можна було колись писати та ще й аргументувати такі самозрозумілі річі!» [1, с. 3–4].

Розглянемо найбільш знакові розділи та параграфи цієї праці. Пишучи про взаємини між представниками тієї чи іншої нації, владики наголошує насамперед на «любові», як домінуючій категорії моральних стосунків. Така чеснота, як любов, має надприродне походження. Адже любов до членів своєї спільноти слід розглядати як вияв Божої волі. Виконуючи її, ми тим самим демонструємо своє підтвердження любові до самого Бога. Такий процес вимагає певних зусиль, з одного боку, а з іншого – людина повинна бути готовою до того, що подібних зусиль можуть не оцінити інші люди, і свідомою того, що виконує волю Божу. На відміну від такої чистої любові, існує певне штучне породження, яке прагне регламентувати відносини всередині спільноти, і такий феномен називається націоналізмом. У цьому контексті мислитель говорить про т. зв. деструктивний націоналізм, який послуговується гаслами, що не ведуть до порозуміння, а породжують нетерпимість до усього інакшого. «Такий націоналізм, – підкреслює Г.Хомишин, – треба уважати за найбільше заблудження людського ума, за щось гірше, як поганство. Такий націоналізм – се найлячніша модерна ересь» [1, с. 8].

Не варто забувати про те, що людина — як на індивідуальному, так і на загальному рівні — легко піддається розмаїтим спокусам, що спричиняє різні моральні розлади, які згодом призводять до духовної нищості народу. Відбувається нівелювання істинного людського авторитету і водночас нищаться основні складові національної єдності, які виступають запорукою існування та подальшого еволюціонування народу. Виникає ситуація, яка вимагає нових орієнтирів, — ними й стають, як стверджує Г.Хомишин «національні святощі». Саме вони та їхні репрезентанти відіграють домінуючу роль у векторизації подальшого розвитку суспільства. З'являються нові «герої», які оперують примітивними методами, апелюючи до примітивних інстинктів людей. Маса більше схильна до нелогічних колективних дій, які ґрунтуються не на раціональному моменті, а на інстинктах стадності. Так відбувається заміщення одних цінностей іншими. Далі автор подає аналіз «руйничного націоналізму», що замінив собою релігійні догми, відсунувши їх на другий план і змушуючи релігію служити націоналістичним інтересам. У параграфі «Наші установи й організації на тлі звихненого націоналізму» автор звертається до Товариства «Просвіта», пишучи, що на початках його діяльність становила собою розумне поєднання національних і релігійних догм. Пізніше, на переконання мислителя, «в тій «Просвіті» почало гаснути світло. Вона зійшла на лібералізм і вплив її показався негативним та шкідливим. Читальні «Просвіти» по парохіях, – чого ніхто не може заперечити, – стали в дуже значній частині гніздами радикалізму, захистами сектантства, морального розкладу та й навіть селярбизму і большевизму» [1, с. 19].

Приблизно в такому ж дусі діють інші установи. Так, для прикладу, «Рідна школа» теж виявляла тенденцію до щойно описаних змін. А якщо взяти до уваги факт, що

вона на той час була дуже популярною, а отже, мала певний вплив на громаду, то, за словами священнослужителя, потрібно докласти зусиль до того, щоб її ідеологія не дисонувала з основними засадами Церкви та етики. У цьому контексті Г.Хомишин наголошує на тому, що він не виступає проти подібних закладів, а лише намагається показати, наскільки важливими вони є з погляду впливу на формування світогляду громадян, тож, відповідно, їх слід розумно та конструктивно з цією ціллю використовувати.

Такі поняття, як «нація», «національна справа», «національне добро», стали більше схожі на беззмістовні кліше. «В той спосіб, – пояснює Г.Хомишин, – виринають у нас різні непокликані «національні авторитети», а правдива і правна власть, яка має всякі знамена правдивого і слушного авторитету, паде, нехтована і висміювана. Та не тільки всяка правна і слушна власть, але також люди поважні і розважні, що мають досвід і заслуги, усунені на бік і помітувані» [1, с. 26]. Усі культурні народи чинять дуже обережно й толерантно, проголошуючи щось чи когось гідним національного та всенародного пошанування.

Говорячи про різноманітні організації Західної України, автор праці вказує на той факт, що вони здебільшого вузькопланові та зорієнтовані виключно на задоволення власних матеріальних потреб. Аналізуючи їхні головні ідеологічні засади, мислитель доводить, що деякі з цих організацій є українськими і прагнуть досягнути поставленої мети власними силами, а інші в усьому покладаються на східного сусіда. У деяких з них можна помітити тенденцію до лібералізму. Критик пише, що найбільше такий лібералізм виявляється в більшовизмі: «А більшовизм – се рух безоглядний, коли ходить про осягнення своїх цілей. Він прибрав на Україні маску українського націоналізму, «аж до атделенія», щоби український нарід, а передовсім його інтелігенцію, приманити до себе і зловити в свої сіті. Осягнувши свою ціль, нищить тепер українську інтелігенцію...» [1, с. 34–35].

Подібне спостерігається на західноукраїнських землях, де більшовицькі ідеї проникають у свідомість людей під личиною націоналізму. Його виразники навіть готові піти на толерантне ставлення до Церкви, щоб залучити у свої лави якомога більше членів, головню серед молоді. Представники такого націоналізму проголошували усе християнське шкідливим і, більше того, ворожим, тим часом як треба було розвиватися у тісній співпраці з Церквою, яка завжди суттєво впливала на формування основних ментальних засад особистості, була порадицею в різноманітних життєвих перипетіях не одне століття в минулому та є надійним дороговказом у сьогоденні.

«Звихнений націоналізм», отже, не тільки не сприяє подальшому еволюційованню нації, а й приписує їй розвиватися у вузьких задекларованих рамках, які схожі на тоталітарний режим. Будь-яка ініціатива, якщо вона розходиться з ідеями такого націоналізму, не лише не вітається, але й засуджується. «І так, – стверджує критик, – тепер виглядає у нас. Верховоди і націоналістичні мними патріоти так опанували і так загінотизували нарід, що не одна здорова гадка, рада і пересторога не має зрозуміння. Навпаки, її вважають шкідливою для «народної справи»... У наших націоналістів, – се загальне правило і тактика» [1, с. 41–42]. Тактика, яку застосовують такі «патріоти», — це тактика замовчування та обману. А якщо не говорити про реальний стан речей, то можна дочекатися часу, коли щось змінювати буде вже пізно — як на індивідуальному, так і на загальному рівні.

На тій чи іншій стадії розвитку суспільства від керманців слід очікувати великої поміркованості в плані вибору стратегії розвитку. Як правило, такий рух відбувається без втрати зв'язку між поколіннями і між культурними традиціями. Саме це є передумовою нормального функціонування громади. Адже поступ можливий лише в тому разі, коли традиції гармонійно поєднуються з новаціями або й впливають з них. Зовсім інша картина спостерігалася на західноукраїнських землях окресленого періоду. Новації настільки випереджали попередні здобутки, що мало місце певне ламання усталених відносин усередині нації. Щобільше, відбувалося нівелювання окремих ключових позицій. Йдеться передовсім про релігію, яка в цій ситуації вступала у конфронтацію із насаджуваною ідеологією. Г.Хомишин констатує: «І до чого ми дійшли? До руїни! Український нарід в Польщі дійшов до «значіння» політичного зерна. На Великій Україні наш нарід убиваний, бо нищиться в нім навіть те, що становить зміст людськості. На Закарпатті також грозять деструктивні струї. В Румунії маленька жінка ледви вегетує. А на еміграції за морем росте буйне жниво зловіщого тутейшого посіву» [1, с. 48—49].

Характеризуючи тогочасну українську інтелігенцію, критик підкреслює, що зазвичай головна її частина або ліберальна, або радикальна, або атеїстична. Решта настільки пасивна чи безвольна, що не має сили рішуче протистояти подіям у тогочасній Україні. Таким чином, більшість інтелігенції настільки віддалилася від стрижневих релігійних та моральних засад, що не в стані впливати на перебіг подій у країні, а тим паче виконувати роль ідеологічного дороговказу. «І тому загал нашої інтелігенції під оглядом свого інтелекту і орієнтації сходить майже на сіру товпу, яка, також не маючи ясних поглядів та сталих засад, йде сліпо за проводом агітаторів. І тому загал нашої інтелігенції змінєє з дня на день свої думки і свій фронт під диктатом преси» [1, с. 51].

Як наслідок, у суспільстві відбуваються різноманітні збурення, які проходять за аналогією до бронуївського руху. Адже у спільноті, де відсутні будь-які вектори стосовно різних площин його функціонування, з'являються анархічні тенденції. Тут Г.Хомишин наводить такі приклади. До однієї з читалень приїхав, як пише владика, «інтелігент-патріот» з доповіддю про творчість Івана Франка, але йому було відмовлено у виступі, оскільки актуальними вже стали твори Леніна та Сталіна. В одній із церков під час богослужіння хтось із молоді закурив. Також мають місце підпали та знищення різних культових споруд. «На що вказують ті всі обставини? А на що ж би інше, як не на те, що нам загрожує цілковита руїна! У нас хаос і анархія. А над тим всім чути рев націоналістичної преси, яка дальше гіпнотизує і зводить, а демагогія постійно підсичує горячку духового затроєння» [1, с. 53].

Далі Г.Хомишин наголошує на занепаді духовенства. Якщо загал має право на помилку, то духовенство мусить виступати одним із важелів культурного спротиву та подальшого відродження. Адже саме клир покликаний відігравати у суспільстві роль носія народної совісті. А в цій історичній ситуації представники релігійної еліти повинні були розгледіти небезпеку саме такого націоналістичного руху і спробувати спрямувати його розвиток у потрібне русло. Однак, замість виступити в ролі релігійно-культурного цензора, представники духовенства не лише не розпізнали шкідливості та небезпечних тенденцій цих процесів, але і самі підпали під їхні впливи. Речники нової ідеології перетворили духовенство на один з чинників по-

пуляризації своїх ідей у масах. «І наші священики дуже радо дають фірми, але на напрям не мають рішачого впливу, ані не можуть перепинити, бо вони там в меншості, бо не забезпечили повного і правового впливу релігійних і позитивних засад в наших установах і тому як невільники йдуть за проводом «патріотів» [1, с. 59]. А коли представники духовенства виконують свою місію, то згодом будуть усунені.

Другу частину своєї праці Г.Хомишин називає «Про конструктивно-консервативну роботу». Насамперед мислитель прагне дати дефініцію таким поняттям, як «поступ» та «консерватизм». Істинним консерватизмом, на його думку, є той, що опікується довготривалими в часі справами, які мають дійсну цінність для людини, адже вони підтверджені часом, на відміну від нетривалих, котрі можуть бути дієвими тільки в тій чи іншій конкретній ситуації. «Правдивий і позитивний консерватизм, – читаємо у цій книзі, – признає і спирається на природних і надприродних Божих правах і основах, які є незломні, вічно тривалі і незмінні. Стоячи на тих основах і законах, розвиває свою діяльність, ублагороднює людського духа і провадить до правдивого поступу так одиниць, як і цілої людської суспільности» [1, с. 83]. Отже, істинним слід визнати такий поступ, що ґрунтується не тільки на матеріальних засадах, а й на вічних та незламних законах Божих. І якщо суспільство за стрижневі свої характеристики обрало саме такі закони, то воно «приречене» на поступ та процвітання. Як наслідок, там будуть прогресувати і матеріальні площини людської діяльності, оскільки вони випливають з істинного першоджерела. Тоді ж як нехтування подібних вищих законів обов'язково призведе до занепаду, позаяк на першому місці там будуть лише бездушні закони матеріалізму.

Назва наступного параграфу логічно випливає з уже сказаного – «Католицька Церква – се інституція найбільше консервативна і найбільше поступова». З одного боку, Церква тримається на монолітній основі (догми віри та етики) і тому не може собі дозволити відступати від них, а з іншого – її можна вважати поступовою, позаяк вона продовжує розвиватися в чітко окреслених релігійно-етичних рамках. Саме представники Католицької Церкви дали світові як великих святих, так і геніїв від науки, учених зі світовим ім'ям. Саме Католицька Церква була духовною основою найбільш відомих світових університетів, які впродовж століть вказували основні вектори подальшого розвитку тієї чи іншої галузі людської діяльності. Будь-які починання будуть успішними і принесуть користь суспільству, якщо вони спираються на Божі заповіді. Інакше отримаємо суспільство, засноване на хибних засадах, приречене на різноманітні катаклізми, які не мають нічого спільного із справжнім поступом — ані в науковій, ані в духовно-моральній площинах. Адже світ «нагромаджує багатства, робить великанські винаходи на полі техніки, будує будівлі, чваниться цивілізацією, а відтак замість правдивого поступу спричинює катаклізми, в котрих все розпадається і нищиться, бо світ, занедбуючи духовий поступ, витворює моральний занепад як головну причину катаклізмів...» [1, с. 86]. Життя постійно ставить людину в різноманітні ситуації, розібратися з якими можливо лише в тому разі, коли оперуєш незмінними, істинними цінностями та переконаннями і все нове перепускаєш крізь їх призму. А в суспільстві, у якому немає істинних засад консерватизму, не буде й істинного поступу. «Правдиво творити, – стверджує мислитель, – значить передовсім те, що цінне затримати і даліше провадити. Гомера, Дантого, Шекспіра названо «компіляторами», але якраз

як компільатори сталися вони великими, тревалими стовпами своїх націй. Тільки де здоровий консерватизм, там почування домашности в сім, Богом сотворенім, світі, почування оптимізму» [1, с. 89]. І не варто відкидати те, що спочатку здається незрозумілим, як однозначно хибне. Інакше зовсім не означає, що воно хибне.

У параграфі «Дві скрайности, що провадять до одної цілі» Г.Хомишин зазначає, що істинний консерватизм намагається уникати двох крайностей. Мова про гіперболізований догматизм та необґрунтовану бурхливу діяльність. Як перша, так і друга не сприяють розвитку у суспільстві вартісних культурних цінностей, а навпаки, долучаються до їхнього занепаду. Адже істинний поступ можливий лише тоді, коли ведеться планомірний, виважений відбір певних культурних імперативів, а не рух навмання, без жодних планів та векторів. Даючи характеристику українському консерватизму, автор пише саме про такий крайній консерватизм, при якому українці вперто зберігають такі псевдовартості, які не тільки не становлять для суспільного розвитку жодної цінності, але й завдають великої шкоди. Паралельно з тим радо приймаємо чужі вартості, хоч вони переважно не «приживаються» у нас. У цьому сенсі Г.Хомишин, очевидно, теж має рацію, оскільки багато дослідників української ментальності акцентували на тому, що в силу специфічного геополітичного розташування України, її жителі наділені такими рисами, як мобільність, контактність, психічна та психологічна рухливість тощо.

Звертаючись за прикладом до українського фольклору, дослідник вказує на зміст українських пісень, що мають риси компаративності та еклектизму (причому інколи поєднуються навіть біполярні елементи): «Возьмім, прим., коломийку, котра зачинається дуже сумною, тужною, аж душу пригноблюючою мельодією, а відтак слідує в другій сейчас строфці така підскачна і весела мельодія немов душевного шалу так, що душа немовби бажала позбутися попереднього настрою і його осудити. Два екстреми. Песимізм і оголошена радість» [1, с. 92]. Сентиментальність вдачі українців підсилюється всілякими фантазіями та непотрібними компліцями, які врешті-решт відвертають нас від реальних речей.

Також можна помітити незбігання форми та змісту у питаннях релігії. Українці прийняли нову віру швидше за формою, тоді як життєвий зміст наповнювався власними традиціями та звичаями. Зазначимо, що у цьому ж дусі говорив І.Огієнко, пишучи про синкретичність української віри. З одного боку, це забезпечило відносно безболісне прийняття християнства, а з іншого — маємо те, що більшість громади міцніше тримається за наші прадавні звичаї, ніж за догми християнства, хоча б в асимільованому вигляді. Згідно з Г.Хомишином, «наші погляди на релігійні, національні і політичні справи такі заскорузлі і загумінкові, що закривають широкий горизонт і не дозволяють розвинути життєвих сил. Наш католицизм, прим., такий стиснений і зв'язаний нашими шкідливими традиціями, що не можемо як слід зрозуміти життя катол. Церкви. І тому катол. Церкву відчуваємо під певним оглядом як не свою питому і нам не так дуже конечну» [1, с. 94].

Отже, можна висувати, що саме занепад духовного життя, як основи самоідентифікації того чи іншого народу, обов'язково призводить до загального занепаду. У кращому разі висуваються націоналістичні, або матеріалістичні гасла. Але подібні ідеї, які не ґрунтуються на ідеях духовних, — чи то націоналізм, чи патріотизм — переростають у шовінізм. «Без числа, — пише з цього приводу єпископ Г.Хомишин, —

намножилося «курфушерів», котрі лічать ту нещасну Україну. Вони лічать її організм всякими затроєними «ізмами», від котрих вона в судорогах б'ється і близька смерті. Україна потребує віджити духовим життям, Христовим життям!» [1, с. 113].

1. Хомишин Г. Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу. – Богородчани: Накладом Української католицької організації, 1932. – 184 с.

SUMMARY

Ivan Koziy

CHURCH AS A COMPONENT OF UKRAINIAN NATIONALISM

The article analyzes the role of churches in the process of Ukrainian nationalism of the twentieth century (for example, works of Bishop G. Khomyshyn).

Key words: church, clergy, nationalism.

Наталя КОЛБ,

**молодший науковий співробітник Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів**

ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Досліджується участь греко-католицького парафіяльного духовенства у розвитку господарсько-економічного життя українців Галичини кінця ХІХ ст., з'ясовується мотивація, напрями й основні результати цієї діяльності священників.

Ключові слова: Галичина, господарсько-економічна діяльність, греко-католицьке парафіяльне духовенство.

Вагомою складовою українського національного руху кінця ХІХ ст. в Галичині була економічно-господарська робота, адже визріло розуміння, що „дійти до свободи національної – може тільки нарід економічно незалежний, значить заможний” [57; 3]. Відтак українці розробляли плани й напрями господарсько-економічної діяльності для якнайшвидшого досягнення матеріального зміцнення народу, створювали відповідні національні інституції, проводили різнопланову просвітницьку роботу. Важливу роль у цих процесах, поряд із зміцнілою когортою національної світської інтелігенції, стало відігравало греко-католицьке парафіяльне духовенство [14, с. 77–79].

Мета цього дослідження – визначити основні ділянки господарсько-економічної діяльності греко-католицького парафіяльного клиру кінця ХІХ ст., окреслити мотивацію, яка спонукала священників до такої роботи, а також відзначити їхні досягнення й заслуги у цій ділянці.

Основним джерелом для отримання інформації про економічно-господарське життя українців кінця ХІХ ст. й участь духовенства у ньому стали українські галицькі